ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਮਸਲੇ : ਪੰਜਾਬੀ ਕੌਮ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਨਾਲ

ਡਾ. ਕਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਥਿੰਦ*

ਕਿਸੇ ਕੌਮ ਦੀ ਸ਼ਨਾਖ਼ਤ ਲਈ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਧਾਰਨਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਕੌਮ ਦੇ ਲੋਕ ਕਿਸੇ ਸਾਂਝੇ ਖ਼ਿੱਤੇ ਦੇ ਨਿਵਾਸੀ ਹੋਣ, ਵਸਨੀਕਾਂ ਦੀ ਸਾਂਝੀ ਬੋਲੀ ਹੋਵੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਾਂਝਾ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਵਿਰਸਾ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਸਾਂਝੀ ਆਰਥਿਕਤਾ ਹੋਵੇ। ਇਤਿਹਾਸਕ, ਰਾਜਨੀਤਕ ਤੇ ਹੋਰ ਕਈ ਕਾਰਨਾਂ ਕਰਕੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਹੱਦਾਂ ਬਦਲਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। 1947 ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਦੋ ਮੁਲਕਾਂ ਵਿਚ ਵੰਡਿਆ ਗਿਆ। ਇਕ ਹਿੱਸਾ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿਚ ਚਲਿਆ ਗਿਆ, ਦੂਜਾ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦਾ ਭਾਗ ਬਣਿਆ ਰਿਹਾ। ਫਿਰ ਵੀ ਸਰਹੱਦ ਦੇ ਦੋਹੀਂ ਪਾਸੀਂ ਦੋ, ਢਾਈ ਜਾਂ ਤਿੰਨ ਆਬ ਦੀ ਥਾਂ ਵੰਡ ਵਿਚ ਅਪਣੇ ਹਿੱਸੇ ਆਏ ਭਾਗ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਪੰਜਾਬ ਕਹਿਣ ਵਿਚ ਹੀ ਫ਼ਖ਼ਰ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੇ ਹਾਂ। ਆਮ ਵਰਤੋਂ ਵਿਹਾਰ ਲਈ ਭਾਰਤੀ ਤੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਪੰਜਾਬ ਜਾਂ ਚੜ੍ਹਦਾ ਤੇ ਲਹਿੰਦਾ ਪੰਜਾਬ ਵੀ ਕਹਿ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅੱਗੋਂ ਭਾਰਤੀ ਪੰਜਾਬ ਨਾਲ ਭਾਣਾ ਇਹ ਵਾਪਰਿਆ ਕਿ ਨਿਰੋਲ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਆਧਾਰ ’ਤੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ ਮੰਗ ਨੂੰ ਅਣਡਿੱਠ ਕਰ ਕੇ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਦੇ ਕੁੱਝ ਖੇਤਰ ਹਰਿਆਣਾ ਪ੍ਰਾਂਤ ਅਤੇ ਹਿਮਾਚਲ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਸੌਂਪ ਦਿੱਤੇ ਗਏ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿਚ ਵੀ ਸਰਾਇਕੀ ਨੂੰ ਵੱਖਰੀ ਜ਼ੁਬਾਨ ਦੱਸ ਕੇ ਵੱਖਰੇ ਸਰਾਇਕੀ ਸੂਬੇ ਜਾਂ ਸਰਾਇਕਸਤਾਨ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਪਰ, ਪੰਜਾਬੀ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬੀ ਕੌਮ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦਿਆਂ ਸਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਸਮੁੱਚੇ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਉਹ ਨਕਸ਼ਾ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਦਰਿਆ ਜਮਨਾ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਦਰਿਆ ਸਿੰਧ ਤਕ ਫੈਲਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਅਤੇ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਵਿਚ ਜਿਸ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਸਪਤ ਸਿੰਧੂ ਜਾਂ ਪੰਚਾਲ ਦੇ ਨਾਵਾਂ ਨਾਲ ਵੀ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਭੂਗੋਲਿਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਜਾਂ ਜਗਰਾਫੀਏ ਦੇ ਪੱਖ ਤੋਂ ਭਾਵੇਂ ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਹੱਦਾਂ ਵਿਚ ਤਬਦੀਲੀ ਆਉਂਦੀ ਰਹੀ ਹੈ, ਪਰ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੀ ਬੋਲੀ ਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਨੇ ਦੁਨੀਆਂ ਭਰ ਦੇ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੂੰ ਇਕ ਲੜੀ ਵਿਚ ਪਰੋਈ ਰਖਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਪੰਜਾਬੀ ਕੌਮ ਸਬੰਧੀ ਚਰਚਾ ਕਰਦਿਆਂ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੀ ਬੋਲੀ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਨਾਲ ਜੁੜੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਜਾਂ ਮਸਲਿਆਂ ਨੂੰ ਨਜ਼ਰ ਅੰਦਾਜ਼ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ।

ਮੁੱਖ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਮਸਲੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਹੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਏ ਸਨ ਜਦ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਹਥਿਆ ਕੇ ਅਪਣੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ। ਇਕ ਵੇਲੇ ਤਾਂ ਦਿੱਲੀ ਅਤੇ ਸਰਹੱਦੀ ਸੂਬਾ ਵੀ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ। ਐਡੇ ਵੱਡੇ ਖਿੱਤੇ ਨੂੰ ਰਾਜਨੀਤਕ ਤੌਰ ’ਤੇ ਤਾਂ ਗੱਠ ਲਿਆ ਪਰ ਹਕੂਮਤ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਕਈ ਹੋਰ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਵੀ ਸਨ। ਚਾਹੀਦਾ ਤਾਂ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਭਾਰਤ ਦੇ ਦੂਜੇ ਸੂਬਿਆਂ ਵਾਂਗ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਸਥਾਨਕ ਬੋਲੀ, ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਰਾਜ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦਾ ਅਤੇ ਮੁੱਢਲੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਆਧਾਰ ਬਣਾਇਆ ਜਾਂਦਾ, ਪਰ ਉਸ ਵੇਲੇ ਦੇ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਉੱਚ ਅਧਿਕਾਰੀ ਰਾਬਰਟ ਕਸਟ ਅਤੇ ਸ਼ਾਹਪੁਰ ਦੇ ਡਿਪਟੀ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਜੇ. ਵਿਲਸਨ ਦੀਆਂ ਸਿਫ਼ਾਰਸ਼ਾਂ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਅਜਿਹਾ ਸੰਭਵ ਨਾ ਹੋ ਸਕਿਆ, ਜਿਸ ਦੇ ਮੁੱਖ ਕਾਰਨ ਇਹ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੇ ਹਨ :

ੳ) ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਵੇਲੇ ਵੀ ਸਰਕਾਰੀ ਜ਼ੁਬਾਨ ਫ਼ਾਰਸੀ ਸੀ।

ਅ) ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਬਾਗਡੋਰ ਸੰਭਾਲੀ ਤਾਂ ਦਫ਼ਤਰੀ ਕੰਮ ਕਾਰ ਚਲਾਉਣ ਲਈ ਭਰਤੀ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਅਮਲਾ ਫੈਲਾ ਯੂ. ਪੀ. ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਸੀ। ਇਹ ਕਰਮਚਾਰੀ ਉਰਦੂ ਜਾਣਦੇ ਸਨ ਜਾਂ ਫ਼ਾਰਸੀ ਤੋਂ ਵਾਕਫ਼ ਸਨ। ਪੰਜਾਬੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਇਕ ਓਪਰੀ ਬੋਲੀ ਸੀ।

ੲ) ਹੁਕਮਰਾਨਾਂ ਵਲੋਂ ਬਹੁਤ ਹੀ ਚਾਲਾਕੀ ਨਾਲ ਅਜਿਹਾ ਪੱਤਾ ਖੇਡਿਆ ਗਿਆ ਕਿ ਮੁਸਲਮਾਨ ਉਰਦੂ ਨਾਲ, ਹਿੰਦੂ ਹਿੰਦੀ ਨਾਲ ਤੇ ਸਿੱਖ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਲ ਜੁੜ ਗਏ। ਪਿਛੋਂ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਚੱਲੀਆਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਧਾਰਮਿਕ ਲਹਿਰਾਂ : ਅਹਿਮਦੀਆਂ ਲਹਿਰ, ਆਰੀਆ ਸਮਾਜ ਲਹਿਰ ਅਤੇ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਲਹਿਰ ਨੇ ਕ੍ਰਮਵਾਰ ਉਰਦੂ, ਹਿੰਦੀ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਇਸਲਾਮ, ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਤੇ ਸਿੱਖ ਮਤ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਲਈ ਅਪਣਾਈਆਂ ਜ਼ੁਬਾਨਾਂ ਦੀ ਸ਼ਨਾਖ਼ਤ ਧਰਮਾਂ ਦੀ ਪਹਿਚਾਣ ਬਣ ਗਈ।

ਸ) ਜਦ ਵੀ ਕਿਸੇ ਪਾਸੇ ਤੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਆਵਾਜ਼ ਉੱਠਦੀ ਤਾਂ ਇਸ ਨੂੰ ਉਰਦੂ ਦੀ ਉਪ-ਬੋਲੀ, ਲੋਕ ਬੋਲੀ, ਅੱਖੜ, ਗੰਵਾਰੂ, ਅਵਿਕਸਤ ਕਹਿ ਕੇ ਭੰਡਿਆ ਜਾਂਦਾ।

ਹ) ਗੁਰਮੁਖੀ ਵਿਚ ਲਿਖੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਨਾਲ ਜੋੜ ਕੇ ਹੋਰ ਵੀ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ। ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੀ ਸੋਚ ਅਨੁਸਾਰ ਅਰਬੀ, ਫ਼ਾਰਸੀ ਤੇ ਉਰਦੂ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੀਆਂ ਜ਼ੁਬਾਨਾਂ ਸਨ। ਇਸ ਲਈ ਹਰ ਪਲੇਟਫ਼ਾਰਮ 'ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਮੁਖ਼ਾਲਫਿਤ ਹੁੰਦੀ। ਅੰਗਰੇਜ਼ ਹਾਕਮਾਂ ਨੂੰ ਪਾੜੋ ਤੇ ਰਾਜ ਕਰੋ ਦੀ ਨੀਤੀ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰਾਸ ਆਉਂਦੀ ਸੀ।

ਕ) ਜਦ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਜਥੇਬੰਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਆਵਾਜ਼ ਉਠਾਉਂਦੀ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਵਲੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਸੁਝਾਅ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਕਿ ਜੇ ਸਿੱਖ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਉਰਦੂ ਪੜ੍ਹਨ ਤੋਂ ਵਾਂਝਿਆ ਰਖਿਆ ਗਿਆ ਤਾਂ ਉਹ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਪੱਛੜ ਜਾਣਗੇ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬੱਚੇ ਨੌਕਰੀਆਂ ਪੱਖੋਂ ਵੀ ਘਾਟੇ ਵਿਚ ਰਹਿਣਗੇ। ਡਾ. ਤਾਰਕ ਰਹਿਮਾਨ ਅਨੁਸਾਰ "ਸਾਲ 1940 ਵਿਚ ਜਿਥੇ ਉਰਦੂ ਮਾਧਿਅਮ ਦੇ 1245 ਸਕੂਲ ਸਨ, ਉਥੇ ਪੰਜਾਬੀ ਮਾਧਿਅਮ ਦੇ ਕੇਵਲ 13 ਸਕੂਲ ਸਨ" (ਪੰਜਾਬੀ ਮੂਵਮੈਂਟ)। ਇਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਉਰਦੂ ਪੜ੍ਹਨ ਵਾਲੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ 13342, ਹਿੰਦੀ ਦੇ 626 ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਕੇਵਲ 96 ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਸਨ। ਡਾ. ਰਹਿਮਾਨ ਨੇ ਇਕ ਹੋਰ ਘਟਨਾ ਵਲ ਵੀ ਸੰਕੇਤ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਸਾਲ 1908 ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਲਾਹੌਰ ਦੀ ਕਾਨਵੋਕੇਸ਼ਨ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਨ ਕਰਦਿਆਂ ਬੰਗਾਲ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹਿੰਦੂ ਸਿੱਖਿਆ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਡਾ. ਪੀ. ਸੀ. ਚੈਟਰਜੀ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਉਰਦੂ ਦੀ ਥਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਦਾ ਸੁਝਾਅ ਦਿੱਤਾ ਤਾਂ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੇ ਇਸ ਦਾ ਡੱਟ ਕੇ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ ਮਤੇ ਪਾਸ ਕੀਤੇ। ਇਥੋਂ ਤਕ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਉਸ ਵੇਲੇ ਦੇ ਜਾਣੇ-ਪਛਾਣੇ ਇਕ ਮੁਸਲਮਾਨ ਲੀਡਰ ਨੇ ਚੈਟਰਜੀ ਨੂੰ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦਾ ਦੁਸ਼ਮਣ ਕਹਿ ਕੇ ਭੰਡਿਆ।

ਹੁਣ ਤਾਂ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਸਾਮਰਾਜ ਦੀ ਸਮਾਪਤੀ ਨੂੰ 60 ਵਰ੍ਹੇ ਪੂਰੇ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਹਨ। ਭਾਰਤ ਅਤੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੋਨੋਂ ਆਜ਼ਾਦ ਮੁਲਕ ਹਨ। ਵੇਖਣਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ 60 ਸਾਲਾਂ ਦੌਰਾਨ ਦੋਹਾਂ ਪੰਜਾਬਾਂ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਕੀ ਸਥਿਤੀ ਹੈ ਅਤੇ ਕਿਨ੍ਹਾਂ ਔਕੜਾਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪੈ ਰਿਹਾ ਹੈ।

1947 ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਆਜ਼ਾਦ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਹਕੂਮਤ ਪਾਸੋਂ ਇਹ ਆਸ ਜ਼ਰੂਰ ਸੀ ਕਿ ਭਾਰਤ ਦੀਆਂ ਹੋਰ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਵਾਂਗ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਉਸ ਦਾ ਬਣਦਾ ਹੱਕ ਜ਼ਰੂਰ ਮਿਲੇਗਾ। ਪੰਜਾਬੀ ਹਿਤੈਸ਼ੀਆਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਜੱਦੋ-ਜਹਿਦ ਕਰਨ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਆਪਣਾ ਸਥਾਨ ਹਾਸਲ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕੀ। ਇਕ ਨਿਰੋਲ ਅਕਾਦਮਿਕ ਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਮਾਮਲੇ ਨੇ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਧਾਰਮਿਕ ਤੇ ਸਿਆਸੀ ਸ਼ਕਲ ਇਖ਼ਤਿਆਰ ਕਰ ਲਈ। ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਸੂਬਿਆਂ ਦੀ ਨਵੇਂ ਸਿਰੇ ਤੋਂ ਹੱਦਬੰਦੀ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਕਮਿਸ਼ਨ ਵੀ ਤਸੱਲੀਬਖ਼ਸ਼ ਹੱਲ ਪੇਸ਼ ਨਾ ਕਰ ਸਕਿਆ। ਜਦ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੀ ਭਾਰੀ ਗਿਣਤੀ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਅਪਣੀ ਮਾਂ-ਬੋਲੀ ਮੰਨਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਤਾਂ ਸੱਚਰ ਫ਼ਾਰਮੂਲਾ ਤੇ ਰਿਜਨਲ ਫ਼ਾਰਮੂਲਾ ਵੀ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਫੇਲ ਹੋ ਗਏ। ਸੱਚਰ ਫ਼ਾਰਮੂਲੇ ਵਿਚ ਇਕ ਮਦ ਇਹ ਵੀ ਪਾ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਇਹ ਮਾਪੇ ਨਿਰਣਾ ਕਰਨਗੇ ਕਿ ਬੱਚੇ ਦੀ ਮਾਂ-ਬੋਲੀ ਕਿਹੜੀ ਹੈ? ਤਾਂ ਜੋ ਬੱਚਾ ਸਕੂਲ ਵਿਚ ਤਰਜੀਹ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਪਹਿਲੀ ਜਮਾਤ ਤੋਂ ਕਰ ਸਕੇ। ਕੁੱਝ ਮਿਉਂਸੀਪਲ ਕਮੇਟੀਆਂ ਨੇ ਰਿਜਨਲ ਫ਼ਾਰਮੂਲੇ ਦੇ ਵਿਰੋਧ ਵਿਚ ਮਤੇ ਵੀ ਪਾਸ ਕੀਤੇ।

1960 ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦੀ ਕਾਇਮੀ ਸਮੇਂ ਕੇਂਦਰੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲਦੇ ਕੁੱਝ ਇਲਾਕੇ ਹਰਿਆਣਾ ਪ੍ਰਾਂਤ ਤੇ ਹਿਮਾਚਲ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਦਾ ਭਾਗ ਬਣਾ ਦਿਤੇ। ਨਾਲ ਹੀ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਨੂੰ ਹਰਿਆਣਾ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਸਾਂਝੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਬਣਾ ਕੇ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਨੂੰ ਕੇਂਦਰੀ ਰਾਜ ਖੇਤਰ ਦਾ ਦਰਜਾ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਰਾਜੀਵ ਲੌਂਗੋਵਾਲ ਸਮਝੌਤੇ ਅਧੀਨ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਕੁੱਝ ਰਕਬਾ ਹਰਿਆਣਾ ਨੂੰ ਦੇ ਕੇ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰਨ ਦੀ ਤਜਵੀਜ਼ ਵੀ ਨੇਪਰੇ ਨਾ ਚੜ੍ਹ ਸਕੀ।

19 ਦਸੰਬਰ 1967 ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਨੇ ਸਰਬ ਸੰਮਤੀ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬ ਰਾਜ ਭਾਸ਼ਾ ਬਿੱਲ ਪਾਸ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। 29 ਦਸੰਬਰ ਨੂੰ ਗਵਰਨਰ ਪੰਜਾਬ ਨੇ ਇਸ ਉਪਰ ਦਸਤਖ਼ਤ ਕਰ ਕੇ ਇਸ ਨੂੰ ਐਕਟ ਦਾ ਰੂਪ ਦੇ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਐਕਟ ਅਨੁਸਾਰ ਪਹਿਲੀ ਜਨਵਰੀ 1968 ਤੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਸਾਰੇ ਦਫ਼ਤਰੀ ਕਾਰ-ਵਿਹਾਰ ਦਾ ਜ਼ਰੀਆ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ। 9 ਫ਼ਰਵਰੀ ਨੂੰ ਇਕ ਹੋਰ ਨੋਟੀਫ਼ਿਕੇਸ਼ਨ ਰਾਹੀਂ ਇਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਕਿ 13 ਅਪ੍ਰੈਲ 1968 ਤੋਂ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਰਾਜ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਪੂਰੇ ਰਾਜ ਪ੍ਰਬੰਧ ਲਈ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਪੀ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਜਾਏਗਾ। 39 ਸਾਲ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਵੀ ਉਚੇਰੀ ਅਫ਼ਸਰਸ਼ਾਹੀ ਉਪਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦੀ ਸਰਦਾਰੀ ਹੈ। ਜਦ ਕਿ ਹੇਠਲੀ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਕਾਫ਼ੀ ਹੱਦ ਤਕ ਸਰਕਾਰੀ ਕੰਮ-ਕਾਰ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਹੋਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਹੈ।

ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਬਹੁਤ ਹੀ ਨਿਰਾਸ਼ਾਜਨਕ ਹੈ। ਜੇ ਕੋਈ ਕਸਰ ਸੀ ਤਾਂ ਉਹ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸਰਕਾਰੀ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿਚ ਪਹਿਲੀ ਕਲਾਸ ਤੋਂ ਇੰਗਲਿਸ਼ ਦੀ ਲਾਜ਼ਮੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਨੇ ਪੂਰੀ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਇਹ ਫ਼ੈਸਲਾ ਅਕਾਲੀ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਸੀ ਪਰ ਕੈਪਟਨ ਅਮਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜਿੱਥੇ ਬਾਦਲ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਭੰਡੀ ਕਰਦੇ ਨਹੀਂ ਥਕਦੇ, ਉਹ ਅਕਾਲੀ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਇਸ ਫ਼ੈਸਲੇ ਦੀ ਕਈ ਵਾਰ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਕਰ ਚੁੱਕੇ ਹਨ। ਇਸ ਨੂੰ ਬਾਦਲ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਇਕੋ-ਇਕ ਸਿਆਣਾ ਫ਼ੈਸਲਾ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਹਕੀਕਤ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਕੋਈ ਵੀ ਹੋਵੇ ਉਸ ਪਾਸ ਨਾ ਤਾਂ ਭਾਸ਼ਾ ਨੀਤੀ ਹੈ, ਨਾ ਹੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਬਾਰੇ ਨੀਤੀ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਠੋਸ ਸਿੱਖਿਆ ਨੀਤੀ ਹੈ। ਹਾਂ ਹਰ ਸਰਕਾਰ ਪਾਸ ਰਾਜਨੀਤੀ ਜ਼ਰੂਰ ਹੈ, ਜਿਸ ਰਾਹੀਂ ਪੰਜਾਬ ਹਰ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਪਛੜਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਹੁਣ ਤਕ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਕੋਈ ਵੀ ਸਰਕਾਰ ਇਹ ਨਿਰਣਾ ਨਹੀਂ ਲੈ ਸਕੀ ਕਿ ਮਾਡਰਨ, ਮਾਡਲ, ਪਬਲਿਕ ਆਦਿ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਮਾਧਿਅਮ ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿਚ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਜਾਏ। ਸਰਕਾਰ ਪਾਸ ਪੂਰਣ ਅਧਿਕਾਰ ਹੈ ਕਿ ਅਜਿਹੇ ਸਕੂਲਾਂ 'ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਸਥਾਨਕ ਭਾਸ਼ਾ ਪੰਜਾਬੀ ਪੜ੍ਹਾਏ ਜਾਣ ਦੀ ਸ਼ਰਤ ਲਾਗੂ ਕਰ ਸਕੇ। ਇਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਸ਼ੱਕ ਨਹੀਂ ਕਿ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਬਣ ਚੁੱਕੀ ਹੈ। ਉਚੇਰੀ ਸਿੱਖਿਆ ਤੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਦੇ ਇਮਤਿਹਾਨਾਂ ਦਾ ਮਾਧਿਅਮ ਵੀ ਇੰਗਲਿਸ਼ ਹੈ। ਸਾਡੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਵੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਜੁੜ ਚੁੱਕੀ ਹੈ। ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਹਰ ਪ੍ਰਾਂਤ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ 1970 ਵਿਚ ਇਕ-ਇਕ ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਦੇ ਕੇ ਸਥਾਨਕ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿਚ ਲੋੜੀਂਦੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਤਿਆਰ ਕਰ ਕੇ ਮਾਧਿਅਮ ਪਰਿਵਰਤਨ ਦੀ ਯੋਜਨਾ ਬਣਾਈ ਸੀ। ਇਸ ਸਕੀਮ ਅਧੀਨ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਵੀ ਪੰਜਾਬ ਸਟੇਟ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਟੈਕਸਟ ਬੁੱਕ ਬੋਰਡ ਸਥਾਪਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਹੁਣ ਤਕ ਬੋਰਡ ਵਲੋਂ ਸਾਇੰਸ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਵਿਗਿਆਨ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਸੈਂਕੜੇ ਪੁਸਤਕਾਂ ਤਿਆਰ ਕਰ ਕੇ ਛਾਪੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ, ਪਰ ਗ਼ਲਤ ਭਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਸਿੱਖਿਆ ਨੀਤੀ ਕਾਰਨ ਇਹ ਸਕੀਮ ਵੀ ਠੱਪ ਹੋ ਕੇ ਰਹਿ ਗਈ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਮਾਧਿਅਮ ਪਰਿਵਰਤਨ ਲਈ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਬੋਰਡ ਬੰਦ ਹੋਣ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਪੁੱਜ ਚੁੱਕਾ ਹੈ।

ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਜ਼ੁਬਾਨ ਅਤੇ ਰਹਿਤਲ (ਸਭਿਆਚਾਰ) ਸਬੰਧੀ ਸਥਿਤੀ ਹੋਰ ਵੀ ਤਰਸਯੋਗ ਹੈ। ਲਾਹੌਰ ਤੋਂ ਛਪਦੇ ਮਾਹਨਾਮਾ 'ਲਹਿਰਾਂ' ਦੇ ਸਾਲ 1991 ਦੇ ਇਕ ਸ਼ੁਮਾਰੇ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਬਾਰੇ ਇਕ ਸਵਾਲਨਾਮਾ ਛਪਿਆ ਸੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕੁੱਝ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਸਨ :

1. ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਮੁੱਢਲੀ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਕਿਉਂ ਲਾਗੂ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ, ਜਦ ਕਿ ਸਿੰਧ ਵਿਚ ਮੈਟ੍ਰਿਕ ਤਕ ਸਿੰਧੀ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਲਾਜ਼ਮੀ ਹੈ। ਸਰਹੱਦੀ ਸੂਬੇ ਵਿਚ ਮੁੱਢਲੀ ਸਿੱਖਿਆ ਪਸ਼ਤੋ ਅਤੇ ਬਲੋਚਿਸਤਾਨ ਵਿਚ ਬਲੋਚੀ ਵਿਚ ਦਿੱਤੀ ਹੈ ?

2. ਪੰਜਾਬੀ ਹਿਤੈਸ਼ੀਆਂ ਨੂੰ ਸ਼ੱਕ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਨਾਲ ਕਿਉਂ ਵੇਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ?

3. ਸਰਕਾਰੇ ਦਰਬਾਰੇ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਬੂਹੇ ਕਿਉਂ ਬੰਦ ਹਨ ?

4. ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਦਬਾ ਕੇ ਉਰਦੂ ਕਿਵੇਂ ਪ੍ਰਫੁਲਿਤ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ ?

5. ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਕਤਲ ਕਿਉਂ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ ?

6. ਟਕਸਾਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਥਾਂ ਲੇਖਕਾਂ ਵਲੋਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਲਹਿਜਿਆਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਿਉਂ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ?

7. ਉਹ ਕਿਹੜੀ ਮਾਨਸਿਕ ਮਜਬੂਰੀ ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਬੰਧੀ ਦੁਜੈਗੀ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਉਭਾਰਦੀ ਹੈ ?

ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਜ਼ਰੀਆ ਤਾਲੀਮ ਜਾਂ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਮਾਧਿਅਮ ਬਣਾਉਣਾ ਜਾਂ ਸਰਕਾਰੀ ਕੰਮ-ਕਾਰ ਲਈ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਦੂਰ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਹਨ, ਫ਼ਿਲਹਾਲ ਤਾਂ ਵੱਡੀ ਮੰਗ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਜਾਏ। ਪੰਜਾਬ ਐਸੰਬਲੀ, ਜਿਸ ਦਾ ਮੁੱਖ ਕਾਰਜ ਕਾਨੂੰਨ ਬਣਾਉਣਾ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਸੇਧ ਦੇਣਾ ਹੈ, ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਵੀ ਮੈਂਬਰ ਨੂੰ ਸਪੀਕਰ ਦੀ ਆਗਿਆ ਬਿਨਾਂ ਅਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ ਦੀ ਮਨਾਹੀ ਹੈ।

'ਲਹਿਰਾਂ' ਦੇ ਸੰਪਾਦਕ ਦੁਆਰਾ ਪੁੱਛੇ ਗਏ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਠੀਕ ਹੀ ਵਿਚਾਰਨ ਯੋਗ ਹਨ। ਜਨਰਲ ਅਯੂਬ ਖਾਂ ਵਲੋਂ ਠੋਸੇ ਗਏ ਮਾਰਸ਼ਲ ਲਾਅ ਸਮੇਂ ਪੰਜਾਬੀ ਹਿਤੈਸ਼ੀਆਂ ਨੂੰ ਦੇਸ਼ ਵਿਰੋਧੀ ਜਾਂ ਦੇਸ਼ ਧਰੋਹੀ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਇਥੋਂ ਤਕ ਕਿ "ਪੰਜਾਬੀ ਮਜਲਸ" ਨਾਂ ਦੀ ਜਥੇਬੰਦੀ ਨੂੰ ਇਕ ਸਿਆਸੀ ਪਾਰਟੀ ਸਮਝਦਿਆਂ ਉਸ ਉਪਰ ਪਾਬੰਦੀ ਲਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਨਜ਼ੀਰ ਕਹੂਟ ਨੇ ਅਪਣੀ ਪੁਸਤਕ 'ਆਓ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰੀਏ' ਵਿਚ ਜਿਥੇ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਆਵਾਜ਼ ਉਠਾਈ ਹੈ, ਉਥੇ ਉਰਦੂ ਹਿਤੈਸ਼ੀਆਂ ਵਲੋਂ ਇਸ ਦੇ ਵਿਰੋਧ ਵਿਚ ਇਕ ਘਟਨਾ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਵੀ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਉਹ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿਚ ਈਵਾਨੇ ਸਨਅਤ ਤੇ ਤਜਾਰਤ ਦੇ ਸਦਰ ਰਿਆਜ਼ ਟਾਟਾ ਨੇ ਅਪਣੀ ਤਕਰੀਰ ਵਿਚ ਕਿਹਾ ਕਿ "ਪੰਜਾਬੀ ਜਦੋਂ ਉਰਦੂ ਬੋਲਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਲਗਦਾ ਜਿਵੇਂ ਝੂਠ ਬੋਲਦਾ ਹੈ...ਪੰਜਾਬੀਓ! ਰੱਬ ਦੇ ਵਾਸਤੇ ਉਰਦੂ ਬੋਲਣਾ ਛੱਡ ਦਿਉ ਤਾਂ ਜੋ ਸੱਚ ਬੋਲ ਸਕੋ।" ਉਰਦੂ ਪ੍ਰੈੱਸ, ਕੱਟੜਪੰਥੀਆਂ ਤੇ ਮਜ਼ਹਬੀ ਜਨੂਨੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਇਸਲਾਮੀ ਜਹਾਦ ਦਾ ਇਕ ਤੂਫ਼ਾਨ ਉੱਠ ਖੜਾ ਹੋਇਆ। ਉਸ ਉਪਰ ਗ਼ਦਾਰੀ ਦਾ ਮੁਕੱਦਮਾ ਚਲਾਉਣ ਦੀ ਚੇਤਾਵਨੀ ਵੀ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਰਿਆਜ਼ ਟਾਟਾ ਨੇ ਆਖ਼ਿਰ ਮੁਆਫ਼ੀ ਮੰਗ ਕੇ ਖਹਿੜਾ ਛੁਡਾਇਆ। ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਫ਼ਖ਼ਰ ਜ਼ਮਾਨ ਵਲੋਂ ਕਰਵਾਈ ਗਈ "ਆਲਮੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਾਨਫ਼ਰੰਸ" ਵਿਚ ਜਦ ਪੰਜਾਬੀਅਤ ਬਾਰੇ ਚਰਚਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਤਾਂ ਅਗਲੇ ਦਿਨ 'ਨਵਾਇ ਵਕਤ' ਵਿਚ ਇਕ ਸੁਰਖੀ ਇਹ ਵੀ ਸੀ ਕਿ "ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਪੰਜਾਬੀਅਤ ਲਈ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਇਸਲਾਮੀਅਤ ਲਈ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਆਇਆ ਸੀ।"

ਮੁਸ਼ਤਾਕ ਬਾਸਤ ਨੇ ਵੀ ਅਪਣੀ ਪੁਸਤਕ 'ਪਾਕ ਪੰਜਾਬੀ' ਵਿਚ ਕੁੱਝ ਅਜਿਹੇ ਨੁਕਤੇ ਉਠਾਏ ਹਨ ਜੋ ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਤੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਦੋ ਵਖਰੀਆਂ ਜ਼ੁਬਾਨਾਂ ਸਾਬਿਤ ਕਰਨ 'ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਨਾਲ ਹੀ ਆਪਣੇ ਵਲੋਂ ਉਠਾਏ ਗਏ ਸਵਾਲਾਂ ਦੇ ਜਵਾਬ ਵੀ ਕਾਫ਼ੀ ਤਫਸੀਲ ਵਿਚ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਹਨ :

ੳ) ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਇਸਲਾਮ, ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਤੇ ਉਰਦੂ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਨਾਲ ਵੇਖਣਾ ਕਿਉਂ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ?

ਅ) ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਭਾਰਤੀ ਪੰਜਾਬੀ ਤੋਂ ਵੱਖ ਸਮਝਣ ਦੀ ਕੀ ਲੋੜ ਹੈ ?

ੲ) ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਜ਼ਮਾਨੇ ਵਿਚ ਇਸ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਕੀ ਹੋਵੇਗੀ ?

ਮੁਸ਼ਤਾਕ ਬਾਸਤ ਦੇ ਆਪਣੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਲੇਖਕ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ "ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਉਹ ਸੂਰਤ ਏ ਜਿਸ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹੋਣ 'ਤੇ ਫ਼ਖ਼ਰ ਵੀ ਏ। ਉਹ ਪਾਕ ਪੰਜਾਬੀ ਜਿਸ ਦੀ ਬਣਤਰ ਵਿਚ ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਸਕਾਫਿਤ, ਪਾਕ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀਆਂ ਮਜ਼ਬੂਤ ਤੇ ਨਾ ਟੁੱਟਣ ਵਾਲਿਆਂ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੀ ਵਜ਼ਾਹਤ ਵੀ ਏ ਤੇ ਰੂਹਾਨੀਅਤ ਬਾਰੇ ਜ਼ੁਬਾਨ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਅਸਰਾਤ ਵੀ।" (ਪੰਨਾ 15)

ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਪੰਜਾਬੀ ਜ਼ੁਬਾਨ ਤਹਿਜ਼ੀਬ (ਸਭਿਅਤਾ) ਅਤੇ ਸਕਾਫ਼ਤ (ਸਭਿਆਚਾਰ) ਦਾ ਤਸੱਵੁਰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਚੰਗਾ ਉਦਮ ਹੈ ਪਰ ਮੁਸ਼ਤਾਕ ਬਾਸਤ ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਤੋਂ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਖਾਹਿਸ਼ ਭਾਰਤ ਦੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਨਫ਼ਰਤ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾਂ ਪੂਰੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ। ਉਸ ਦੇ ਲਫ਼ਜ਼ਾਂ ਵਿਚ "ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਪੰਜਾਬ

ਦਾ ਸਕਾਫਤੀ (ਸਭਿਆਚਾਰਕ) ਤੇ ਤਹਿਜ਼ੀਬੀ ਸਰਚਸ਼ਮਾ ਅਰਬ ਤੇ ਫ਼ਾਰਸ ਹੈ।" ਉਸ ਅਨੁਸਾਰ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੀ ਨਵੀਂ ਨਸਲ ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਪੀ ਬਾਰੇ ਕੁੱਝ ਵੀ ਜਾਣਨਾ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦੀ।

ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ, ਸਾਹਿਤ ਅਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਧਰਮ ਜਾਂ ਮਜ਼ਹਬ ਨਾਲ ਜੋੜਨ ਦੀ ਰੁਚੀ ਪੰਜਾਬ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਵੇਖੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਡਾ. ਵਹੀਦ ਕੁਰੈਸ਼ੀ ਜੋ ਪੰਜਾਬ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਸੀਨੀਅਰ ਪ੍ਰੋਫ਼ੈਸਰ ਅਤੇ ਫੈਕਲਟੀ ਆਫ਼ ਇਸਲਾਮਿਕ ਐਂਡ ਔਰੀਐਂਟਲ ਲਰਨਿੰਗ ਦੇ ਡੀਨ ਵੀ ਰਹਿ ਚੁੱਕੇ ਹਨ, 1969 ਵਿਚ ਛਪੀ ਆਪਣੀ ਪੁਸਤਕ 'ਔਰੀਐਂਟਲ ਸਟੱਡੀਜ਼' ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਜ਼ੁਬਾਨ ਤੇ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਸਰਵੇਖਣ ਕਰਦਿਆਂ ਦੋ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਜ਼ੁਬਾਨ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿਚਲੀ ਫ਼ਾਰਸੀ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਉਹ 'ਮੁਸਲਿਮ ਪੰਜਾਬੀ' ਅਤੇ ਭਾਰਤ ਦੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਰੂਪ ਵਾਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ 'ਸਿੱਖੀ ਪੰਜਾਬੀ' ਦਾ ਨਾਂ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਧਾਰਨਾ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ 'ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ' ਦੀ ਪਵਿੱਤਰ ਜ਼ੁਬਾਨ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਸਿੱਖੀ ਪੰਜਾਬੀ ਬਾਰੇ ਕਾਫ਼ੀ ਦਿਲਚਸਪੀ ਵਿਖਾਈ ਹੈ। ਉਹ ਇਹ ਵੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਗੁਰਬਾਣੀ ਨੂੰ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਰੱਖਣ ਲਈ ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਪੀ ਨੂੰ ਵੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਨੇ ਬਣਾਇਆ ਹੋਵੇਗਾ। ਆਪਣੇ ਲੇਖ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪਿਛੋਂ ਹੋਏ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਕਵੀਆਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਹੈ ਪਰ ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਰਚਨਾ 'ਜੰਗ ਸਿੰਘਾਂ ਤੇ ਫਰੰਗੀਆਂ' ਬਾਰੇ ਚੁਪ ਹਨ। ਅਜਿਹਾ ਸ਼ਾਇਦ ਇਸ ਲਈ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਸਮਝਦੇ ਹਨ ਕਿ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਵੇਲੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਖ਼ੁਸ਼ ਨਹੀਂ ਸਨ ਪਰ ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦ ਉਸ ਦੀ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਵਿਚ ਹੀ ਰਹਿ ਚੁੱਕੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਭਾਗ ਦੇ ਪ੍ਰੋ. ਤੇ ਮੁਖੀ ਡਾ. ਸ਼ਹਿਬਾਜ਼ ਮਲਿਕ 'ਮੂੰਹ ਆਈ ਗੱਲ' ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਦ੍ਰਾਵਿੜੀ ਮੂਲ ਦੀ ਗ਼ੈਰ-ਆਰੀਆਈ ਜ਼ੁਬਾਨ ਦਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜੋ ਬ੍ਰਾਹਮਣੀ ਜ਼ਿਹਨ ਸਦਕਾ ਬ੍ਰਜ ਭਾਸ਼ਾ, ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਤੇ ਹਿੰਦੀ ਦੇ ਲਫ਼ਜ਼ਾਂ ਦੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਵਰਤੋਂ ਕਰ ਕੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਕੋਲੋਂ ਪਰ੍ਹਾਂ ਹੁੰਦੀ ਗਈ। ਉਸ ਅਨੁਸਾਰ "ਸਿੱਖੀ ਪੰਜਾਬੀ" ਬਹੁਤ ਜਲਦੀ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ। ਉਸ ਲਈ ਬਾਹਰੋਂ ਆਏ ਹਮਲਾਵਰ ਬਾਬਰ, ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਤੇ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਅਬਦਾਲੀ ਅਪਣੇ ਹਨ ਕਿਉਂ ਜੋ ਉਹ ਮੁਸਲਮਾਨ ਸਨ, ਪਰ ਨਾਲ ਹੀ ਉਸ ਨੂੰ ਏਤਰਾਜ਼ ਹੈ ਕਿ ਦੁੱਲਾ ਭੱਟੀ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਹੀਰੋ ਕਿਉਂ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ? ਡਾ. ਮਲਿਕ ਫ਼ਾਰਸੀ ਰਸਮੁਲਖਤ ਦੀ ਵਡਿਆਈ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਪੀ ਨੂੰ ਅਯੋਗ ਤੇ ਨਾ ਮੁਕੰਮਲ ਸਾਬਤ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਵਿਚ ਹੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦੇ ਪ੍ਰੋਫ਼ੈਸਰ ਮੁਹੰਮਦ ਇਸਮਾਈਲ ਭੱਟੀ, ਡਾ. ਸ਼ਹਿਬਾਜ਼ ਮਲਿਕ ਦੀਆਂ ਸਥਾਪਨਾਵਾਂ 'ਤੇ ਮੋਹਰ ਲਾਉਂਦੇ ਹੋਏ 'ਮੂੰਹ ਆਈ ਗੱਲ' ਪੁਸਤਕ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਵਿਚ "ਹਕੀਕਤਾਂ ਦੀ ਪਛਾਣ" ਸਿਰਲੇਖ ਹੇਠ ਲਿਖਦੇ ਹਨ :

> ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਅਸਲ ਰੀਤ ਤੇ ਰੂਪ ਉਹ ਨੇ ਜਿਹੜੇ ਸਾਨੂੰ ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਪੰਜਾਬ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੀ ਰਿਵਾਇਤ ਵਿਚ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। . . . ਸਿੱਖੀ ਪੰਜਾਬੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਰਾਹਾਂ 'ਤੇ ਪਈ ਟੁਰਦੀ ਲਗਦੀ ਏ ਜਿਹੜੀਆਂ ਜੀਉਂਦੀਆਂ ਜ਼ੁਬਾਨਾਂ ਨੂੰ ਸਰਦਖਾਨੇ ਲੈ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ।

ਸ਼ਰੀਫ਼ ਕੁੰਜਾਹੀ ਦੁਆਰਾ ਸੰਪਾਦਿਤ 'ਪੰਜਾਬੀ ਸ਼ਾਇਰੀ ਸੇ ਇੰਤਖ਼ਾਬ' ਨਾਂ ਦੇ ਕਾਵਿ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿਚ ਬਾਬਾ ਫ਼ਰੀਦ ਸ਼ਕਰਗੰਜ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਕੇ ਅਨਸਰ ਅਲੀ ਅਨਸਰ ਤਕ 177 ਸ਼ਾਇਰਾਂ ਦਾ ਚੋਣਵਾਂ ਕਲਾਮ ਦਰਜ ਹੈ, ਪਰ ਇਸ ਵਿਚ ਇੱਕ ਵੀ ਹਿੰਦੂ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਕਵੀ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਸ਼ਾਮਿਲ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਮੰਨੇ ਪ੍ਰਮੰਨੇ ਉਰਦੂ ਅਦੀਬਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕਿਸੇ ਨੇ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਕਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਨਹੀਂ ਉਠਾਈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਡਰ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਪੰਜਾਬੀ ਤਰੱਕੀ ਕਰ ਗਈ ਤਾਂ ਉਰਦੂ ਦਾ ਕੀ ਬਣੇਗਾ ? ਕੱਟੜ-ਪੰਥੀਆਂ ਅਨੁਸਾਰ ਇਸਲਾਮ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦਾ ਕਿਲ੍ਹਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਰਦੂ ਤੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਨੂੰ ਵੱਖ ਕਰਕੇ ਵੇਖਣਾ ਕੁਫ਼ਰ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਕੌਮ ਦੀ ਦੂਜੀ ਕੜੀ ਪੰਜਾਬੀਅਤ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀਅਤ ਮੂਲ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਪਛਾਣ ਜਾਂ ਸ਼ਨਾਖਤ ਦਾ ਦੂਜਾ ਨਾਂ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀਅਤ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਕੌਮੀਅਤ ਜਾਂ ਕੌਮ ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਲਿਆ

ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀਅਤ ਇਕ ਅਜਿਹਾ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਸੰਕਲਪ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਸਬੰਧ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਰਹਿਤਲ, ਜੀਵਨ ਜਾਚ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਖ਼ਾਸ ਗੁਣਾਂ ਨਾਲ ਹੈ, ਜਿਹੜੇ ਇਸ ਨੂੰ ਦੂਜੀਆਂ ਕੌਮਾਂ ਜਾਂ ਕੌਮੀਅਤਾਂ ਤੋਂ ਨਿਖੇੜਦੇ ਹਨ। ਪੰਜਾਬੀਅਤ ਇਕ ਅਜਿਹਾ ਇਹਸਾਸ ਹੈ, ਜਿਸ ਰਾਹੀਂ ਖ਼ਾਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਵਿਲੱਖਣਤਾ ਦਾ ਝਲਕਾਰਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। 1983 ਵਿਚ ਦਿੱਲੀ ਵਿਖੇ ਹੋਏ "ਵਿਸ਼ਵ ਪੰਜਾਬੀ ਸੰਮੇਲਨ" ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦਿਆਂ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਮੰਨੇ-ਪ੍ਰਮੰਨੇ ਪੱਤਰਕਾਰ ਸ੍ਰੀ ਪ੍ਰੇਮ ਭਾਟੀਆ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਜਦ ਤਾਮਲੀਅਤ, ਤੈਲਗੂਈਅਤ, ਕਸ਼ਮੀਰੀਅਤ ਜਾਂ ਬੰਗਾਲੀਅਤ ਦਾ ਕੋਈ ਜ਼ਿਕਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਪੰਜਾਬੀਅਤ ਬਾਰੇ ਚਰਚਾ ਦੀ ਕੀ ਲੋੜ ਹੈ ? ਨਾਲ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਇਸ ਦੇ ਦੋ ਕਾਰਨ ਵੀ ਦੱਸੇ ਹਨ। ਪਹਿਲਾ ਇਹ ਕਿ, "ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਬਰਾਦਰੀ ਦਾ ਭਾਗ ਬਣ ਚੁੱਕੇ ਹਨ। ਭਾਰਤ ਦੇ ਦੂਜੇ ਰਾਜਾਂ ਤੇ ਕਈ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਮੁਲਕਾਂ ਦੇ ਵਾਸੀ ਹਨ। ਉਹ ਆਪਣੀ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਪਛਾਣ ਬਾਰੇ ਸੁਚੇਤ ਹਨ। ਦੂਜੇ, ਪੰਜਾਬੀਅਤ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਮੁਲਕ ਵਿਚ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਹੱਦ ਤਕ ਬਾਹਰੋਂ ਵੀ ਅਜਿਹੇ ਲੋਕਾਂ ਤੋਂ ਗੰਭੀਰ ਖ਼ਤਰਾ ਹੈ ਜਿਹੜੇ ਪੰਜਾਬੀਅਤ ਅਤੇ ਧਰਮ ਨੂੰ ਸਮਾਨ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸਮਝਣ ਦੀ ਬਿਰਤੀ ਰਖਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਦੱਸਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀਅਤ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਧਰਮ ਨਾਲ ਜੋੜਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ।" ਉਨ੍ਹਾਂ ਇਹ ਵੀ ਕਿਹਾ ਕਿ,"ਪੰਜਾਬੀਅਤ ਦਾ ਠੀਕ ਪ੍ਰਤਿਬਿੰਬ (ਅਕਸ) ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਹੀ ਹੈ।" ਇਸੇ ਕਾਨਫ਼ਰੰਸ ਦੇ ਮੌਕੇ ਵੰਡੇ ਗਏ 'ਪੰਜਾਬੀਅਤ' ਨਾਂ ਦੇ ਕਿਤਾਬਚੇ ਵਿਚ ਓਮਾ ਵਾਸੂਦੇਵਾ ਨੇ ਇਹ ਭਾਵਨਾ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੀ ਕਿ ਜੇ ਦੋ ਸੌ ਸਾਲ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਨੇ ਭਾਰਤ ਦੀ ਕਿਸੇ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਕੁੱਝ ਨਹੀਂ ਵਿਗਾੜਿਆ ਸਗੋਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਇਕ ਹੋਰ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਵਾਧਾ ਕੀਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੀ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਜ਼ਿੰਦਾ ਰਹੀ ਹੈ ਤਾਂ ਪੰਜਾਬੀਅਤ ਦੇ ਨਾਂ 'ਤੇ ਸ਼ੋਰ-ਸ਼ਰਾਬਾ ਕਿਉਂ ? ਉਸ ਦੀ ਧਾਰਨਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਹਿੰਦੂ, ਮੁਸਲਮਾਨ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਆਪਣੀ ਭਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਲਿਪੀ ਦੀ ਮਨ ਮਰਜ਼ੀ ਨਾਲ ਚੋਣ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਖ਼ੁਸ਼ਵੰਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਹੈ। ਜ਼ੁਬਾਨ ਜਾਂ ਸਭਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਜਦ ਵਿਅਕਤੀ ਅਤੇ ਧਰਮ ਨਾਲ ਜੋੜ ਦਿੱਤਾ ਜਾਏ ਤਾਂ ਮਸਲੇ ਦੂਣ-ਸਵਾਏ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। 1947 ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਤੇ ਬੰਗਾਲ ਦੀ ਵੰਡ ਦਾ ਆਧਾਰ ਵੀ ਧਰਮ ਹੀ ਸੀ। ਭਾਰਤੀ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਪੁਨਰ-ਵੰਡ ਦਾ ਆਧਾਰ ਵੀ ਜਿਸ ਜਨ-ਸੰਖਿਆ ਨੂੰ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਉਸ ਦੇ ਪਿਛੋਕੜ ਵਿਚ ਵੀ ਧਰਮ ਦੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਕੰਮ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ। ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਜਿਸ ਭੋਂਇ ਉਪਰ ਹੋਈ ਹੈ ਉਸ ਤੋਂ ਉਠਾਏ ਗਏ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਬੋਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸੀ, ਪਰ ਇਸ ਵੇਲੇ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਦੇ ਰਾਜ ਪ੍ਰਬੰਧ ਤੇ ਸਿੱਖਿਆ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਕੋਈ ਥਾਂ ਨਹੀਂ।

ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਗੁਆਂਢੀ ਰਾਜਾਂ ਹਰਿਆਣਾ ਤੇ ਹਿਮਾਚਲ ਵਿਚ ਕਾਫ਼ੀ ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਵਸਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਦੂਜੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਦਰਜਾ ਦੇਣ ਸਬੰਧੀ ਵੀ ਟਾਲ-ਮਟੋਲ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ। ਦਿੱਲੀ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦਾ ਗੜ੍ਹ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਪਰ ਅੱਧੀ ਤੋਂ ਵੀ ਵੱਧ ਵਸੋਂ ਵਾਲੇ ਕੇਂਦਰੀ ਰਾਜ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਹਰ ਮਰਦਮਸ਼ੁਮਾਰੀ ਪਿਛੋਂ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਘੱਟ ਕੇ 19 ਜਾਂ 13 ਫ਼ੀ ਸਦੀ ਰਹਿ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਵੇਖਦਿਆਂ ਵੇਖਦਿਆਂ ਡੋਗਰੀ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਉਪਭਾਸ਼ਾ ਤੋਂ ਉਠ ਕੇ ਪੂਰਨ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਦਰਜਾ ਹਾਸਲ ਕਰ ਚੁੱਕੀ ਹੈ। ਕਾਂਗੜੀ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਉਪ-ਬੋਲੀ ਦੀ ਥਾਂ ਹਿੰਦੀ ਦੀ ਉਪ-ਬੋਲੀ ਸਮਝੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਜਾਂ ਸੰਸਾਰੀਕਰਨ ਦਾ ਭੂਤ ਜ਼ੁਬਾਨਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਨਿਗਲੀ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਹ ਵੀ ਸੰਕੇਤ ਮਿਲ ਰਹੇ ਹਨ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਨਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਜ਼ੁਬਾਨਾਂ ਦੀ ਸੂਚੀ ਵਿਚ ਹੈ ਜੋ ਜਲਦੀ ਹੀ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਜਾਣਗੀਆਂ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਮਸਲਿਆਂ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੀ ਦੋਹਾਂ ਪੰਜਾਬਾਂ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਪ੍ਰਤਿ ਮੋਹ ਵੱਧ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸੈਂਕੜੇ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਪਿਛੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਨੂੰ ਭਾਰਤੀ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਰਾਜ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਦਰਜਾ ਦੇ ਕੇ ਸਿੰਘਾਸਨ ਉਪਰ ਬਿਠਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਪਰ ਪੰਜਾਬੀ ਪਿਆਰੇ ਮਹਿਜ਼ ਇਸ ਨਾਲ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਕੇਂਦਰੀ ਪੰਜਾਬੀ ਲੇਖਕ ਸਭਾ ਅਤੇ ਸੈਂਕੜੇ ਹੋਰ ਜਥੇਬੰਦੀਆਂ ਪੂਰੀ ਤਨਦੇਹੀ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਉਸਦੀ ਬਣਦੀ ਥਾਂ ਦੁਅਉਣ ਲਈ ਪਿਛਲੇ ਕਈ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਤੋਂ ਸਰਕਾਰ ਨਾਲ ਲੜਾਈ ਲੜ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਲੇਖਕ, ਦਾਨਿਸ਼ਵਰ

ਆਪਣਾ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਪ੍ਰੋ. ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਡਾ. ਟੀ. ਆਰ. ਸ਼ਰਮਾ ਜਿਹੇ ਵਿਦਵਾਨ ਵੀ ਇਸ ਘੋਲ ਵਿਚ ਪਿੱਛੇ ਨਹੀਂ ਹਨ।

ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿਚ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਬਾਰੇ ਪਏ ਭੁਲੇਖੇ ਧੀਰੇ ਧੀਰੇ ਦੂਰ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ। ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਸ਼ਫ਼ੀਕ ਬੱਟ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਥੀ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕ ਬੋਲੀ ਮੇਲਿਆਂ ਰਾਹੀਂ, ਮਸੂਦ ਖ਼ਾਲਿਦ ਅਦਾਰਾ 'ਸਾਂਝ' ਰਾਹੀਂ ਅਤੇ ਹਮਜ਼ਾ ਵਿਰਕ 'ਬਾਬਾ ਫ਼ਰੀਦ ਅਦਬੀ ਸੰਗਤ' ਦੁਆਰਾ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਦੂਰ ਅਮਰੀਕਾ ਵਿਚ ਬੈਠੇ ਡਾ. ਮਨਜ਼ੂਰ ਇਜਾਜ਼ ਤੇ ਸਫ਼ੀਰ ਰਾਮੇ 'ਅਕਾਦਮੀ ਆਫ਼ ਪੰਜਾਬ ਇਨ ਨਾਰਥ ਅਮਰੀਕਾ' ਪੰਜਾਬੀ ਕੌਮ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦੇ ਕੇ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਾਂ-ਬੋਲੀ ਤੇ ਵਿਰਸੇ ਦੀ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਮਹਾਨਤਾ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਕਰਾ ਰਹੇ ਹਨ।

ਇੱਕ ਸਦੀ ਪਹਿਲਾਂ ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਅਮਰੀਕਾ ਪੁੱਜੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਰਬੀਰਾਂ ਨੇ ਵਾਪਸ ਦੇਸ਼ ਪਰਤ ਕੇ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਸਾਮਰਾਜ ਵਿਰੁਧ ਭਾਰਤ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦਾ ਬਿਗਲ ਵਜਾਇਆ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਗ਼ਦਰੀ ਬਾਬਿਆਂ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਉਸਾਰੇ ਗਏ ਦੇਸ਼-ਭਗਤ ਯਾਦਗਾਰ ਹਾਲ ਜਲੰਧਰ ਵਿਚ ਉਸੇ ਧਰਤੀ ਤੋਂ ਪੁੱਜੇ ਸੁੱਚਾ ਦੀਪਕ, ਭੁਪਿੰਦਰ ਮੱਲ੍ਹੀ, ਡਾ. ਜਸਪਾਲ ਤੇ ਡਾ. ਮਨਜ਼ੂਰ ਇਜਾਜ਼ 'ਅਦਾਰਾ ਸਾਊਥ ਏਸ਼ੀਅਨ ਰੀਵੀਊ' ਦੇ ਝੰਡੇ ਹੇਠ ਜੁੜ ਕੇ ਪੰਜਾਬੀ ਕੌਮ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਦਰਸ਼ਨ (ਫ਼ਿਲਾਸਫ਼ੀ) ਜਿਹੇ ਸੰਜੀਦਾ ਤੇ ਗੰਭੀਰ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਦੁਨੀਆਂ ਭਰ ਦੇ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸ਼ਨਾਖ਼ਤ ਤੇ ਪਹਿਚਾਣ ਬਾਰੇ ਜਾਗਰੂਕ ਕਰਾਉਣ ਆਏ ਹਨ। ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਿਲੀ ਸ਼ੁਕਰਗੁਜ਼ਾਰ ਹਾਂ।

***** 2447-ਸੈਕਟਰ 64 (ਫੇਜ਼ 10) ਮੁਹਾਲੀ-160062, ਪੰਜਾਬ (0172-2212421)***